

ОГЛЯДИ

В.М.Даниленко, Є.М.Скляренко

Нові сторінки історії Донбасу. Збірник статей. – Кн. 3–12 (1994–2006 рр.)

В умовах становлення незалежної Української держави, розгортання процесів демократизації суспільно-політичного життя, гострої потреби об'єктивного вивчення минулого у 1992 р. на історичному факультеті Донецького держуніверситету, незважаючи на фінансову скруту, почалося видання наукового щорічника «Нові сторінки історії Донбасу». «Український історичний журнал» відгукнувся на цю подію рецензією А.В.Санцевича й В.Г.Сарбея, в якій на підставі аналізу перших двох книг останнього зроблено такі висновки: «...Публікації збірки в основному відповідають вимогам, що ставляться нині до історичної літератури, відзначаються різнобічністю та зваженістю висновків і оцінок... Подібні збірники могли б видаватися в інших регіонах та областях України» (УІЖ. – 1994. – №1. – С.144–150).

Наступні десять збірок також заслуговують на увагу. Вони свідчать про те, що історики Донбасу, позбавляючись ідеологічних штампів минулих часів, усе глибше опановують сучасну методологію дослідження. Більшість їх доробок позначено прагненням до об'єктивності, всебічності, конкретно-історичного підходу з урахуванням принципу антропологізму під час розгляду суспільних явищ і процесів. З кожним роком видання набуває позитивних змін, розширюється коло його авторів, переважно за рахунок молодих викладачів та аспірантів факультету, друкуються статті вчених інших вузів регіону, представників різних дослідницьких інститутів НАН України, а також наукових установ зарубіжжя, підвищується професійний рівень оформлення збірок. Матеріали групуються за тематичними рубриками. Даниною пам'яті колег, які пішли з життя, є публікації розділу *In memoriam*. За вільним бажанням авторів матеріали більш як на 90% друкуються українською мовою. Збірку включено до переліку видань, затверджених ВАК України.

Значна частина нових матеріалів видання торкається проблем заселення й господарського освоєння краю у XVI–XVIII ст. Цим питанням присвятили свої статті В.О.Пірко, М.А.Панфьорова, А.В.Гедьо, О.О.Шкрибитько і Н.Никифорова. В спільній статті В.Пірка та М.Панфьорової (кн.5) простежується адміністративний устрій регіону у вказаний період. Особливо детально автори зупиняються на відповідних змінах, що відбувалися на цій території у XVIII ст. й були обумовлені російсько-турецькими війнами. В наступній кн. (№6) В.Пірко розглядає процес заснування міст Донецчини у XVII–XVIII ст. Автор аргументовано з посиланнями на маловідомі архівні та опубліковані джерела (більшість з яких було вміщено ним у 4 кн. (с.3–7) зокрема доводить, що усталені в краєзнавчій і науково-довідковій літературі погляди про витоки м. Артемівська з 1571 р. не мають ніяких підстав, оскільки Бахмутівська сторожа, з якою пов'язують початкову історію міста, знаходилася на лівому березі Сіверського Дінця при впадінні у нього р. Жеребець (нині територія с. Ямпіль). Також він зазначає, що сторожі не представляли собою ніяких укріплень, а тим більше фортець, як це намагаються показати не тільки краєзнавці, а й автори науково-довідкових видань. Згідно із розписом сторож на них заборонялося розпалювати вогнища, щоб противник не зміг засікти місця зустрічі прикордонників. Про це, як підкреслив дослідник, красномовно свідчать відомості, наприклад, про Святогірську сторожу, яка розташовувалася під дубом навпроти печерного скиту. Початки історії Артемівська автор обґрунтовано відносить до 1697 р., коли після розорення промислів на р.Тор місцеві солеvari перейшли на р.Бахмут та розпочали тут постійне добування солі. В 1703 р. козаки Ізюмського слобідського полку звели на цьому місці острог, і з того часу поселення стали називати містом Бахмут.

Дослідник також не погоджується з наявними у краєзнавчій літературі й довідкових виданнях твердженнями про дати заснування Маяцького (в 1644 р.) та Торського (у 1645 р.) містечок. На документальних матеріалах він доводить, що Маяки було зведене за вказівкою царського уряду в 1663 р., а м. Тор – у 1676 р., хоча постійно населення на цій місцевості проживало з 1664 р., коли тут було зведено казенні солеварні. Не погоджується автор і з твердженням, що м. Маріуполь бере свої початки з 1778 р. (з наказу губернатора Азовської губернії В.Чорткова про побудову на місці запорозької Домахи м. Павлівська). У своїх дослідженнях він опирається на опис міст Азовської губернії 1781 р., в якому відсутні відомості про Павлівськ, а зазначається, що у липні 1780 р.

переселені з Криму греки зайняли Кальміуську слободу, котра була центром однойменної паланки та мала 55 будинків, що належали запорожцям. Крім того, у слободі функціонувала Свято-Миколаївська церква, в якій митрополит Ігнатій 26 липня 1780 р. відслужив перше богослужіння з переселеними греками. Отже, підсумовує дослідник, початки м. Маріуполя необхідно пов'язувати із запорозьким укріпленням Домаха, котре було центром Кальміуської паланки з 1735 р. Він звертає увагу на різні пояснення терміна «Домаха» у краєзнавчій літературі й вважає, що оскільки ця назва зустрічається в інших районах Півдня України, то необхідно більш детально простежити її походження. На його думку, Домаха у гирлі Кальміусу, очевидно, може бути пов'язана з назвою венеціансько-генуезького поселення, яке існувало тут з кінця XIV до кінця XV ст. і згадувалося в опису Азовської губернії 1781 р. Проблема переселення греків із Криму у Північне Приазов'я детально досліджується в статтях А.Гедьо (кн.4, 5, 9). Авторка не тільки торкається причин та умов появи у регіоні останніх, а й облаштування їх на нових місцях, зокрема діяльності митрополита Ігнатія з розбудови церковної структури на території Маріупольського повіту у кінці XVIII–XIX ст.

У статтях В.Пірка (кн. 3) і М.Панфорової (кн. 6) розглядається промислове освоєння краю з кінця XVI й до середини XIX ст. Якщо перший зупинився на його соляних промислах, подаючи відомості про їх технічне оснащення, забезпечення робочою силою та паливом, обсяги виробництва солі й місця її реалізації, то М.Панфорова основну увагу зосередила на розвитку вугледобувної та металургійної галузей регіону, зокрема Луганського чавуноливарного заводу і шахт, що починали працювати з кінця XVIII ст. й заклали основи сучасного промислового Донбасу.

В статті Н.Никифорова (кн.6) на основі мандрівних записок Й.А.Гільденштетта подається стан заселення та соціально-економічного розвитку краю на кінець третьої чверті XVIII ст.

Статті О.Шкриб'яко (кн.8, 9) торкаються Святогірського чоловічого монастиря (XVI–XVIII ст.). У них розкривається його роль не лише як духовного осередку регіону, а й важливого господарського комплексу, який напередодні своєї ліквідації (1787 р.) володів понад 27 тис. десятин землі. В ньому працювали підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, цегельний і скляний заводи, а місцеві монахи брали участь не лише у виварюванні солі на р. Тор, а й у геологорозвідувальних роботах, що проводилися в краї у 20–30 рр. XVIII ст.

Дещо окремо від проблем соціально-економічного розвитку стоїть стаття К.Гірі (кн. 11), в якій розкриваються взаємостосунки слобідського, запорозького та донського козацтва у XVI – на початку XVIII ст. в дорадянській, українській і російській історіографії. Особливо багато місця відведено спільній боротьбі запорожців та донців проти татарсько-турецької агресії, участі останніх у селянських війнах XVII – початку XVIII ст. Порівняно мало відведено місця їх взаємовідносинам у період Національно-визвольної війни українського народу під керівництвом Б.Хмельницького.

Новизною методологічних підходів і висновків позначено висвітлення питань соціально-економічного розвитку регіону в пореформену добу. С.М.Абуков у низці статей простежив динаміку розвитку приватного землеволодіння, місця в ньому дворянства, яке й на початку XX ст. залишалося найбільшим землевласником в імперії. Дослідник персоналізує тему, дає характеристику найзначнішим його господарствам, звертається до питань генеалогії представників дворянських родів – власників земель у Донбасі (кн.4, 5, 10–15). Глибокий аналіз становлення та організації господарства зокрема поміщиків Банташів дається в статті Н.Р.Темирової (кн.10).

В.В.Бочаров звернувся до проблеми здійснення столипінських аграрних перетворень. Відмовившись від бездумної апології реформатора публіцистикою, він ретельно проаналізував величезний статистичний матеріал і дійшов висновку: реформи 1906–1911 рр. позитивно вплинули на розвиток продуктивних сил у сільському господарстві краю. Всупереч положенням радянської історіографії про крах столипінських реформ зроблено переконливий висновок про те, – що вони залишилися незавершеними внаслідок ряду об'єктивних та суб'єктивних факторів (кн.5, 7, 10).

Неупереджений аналіз першоджерел дозволив О.Н.Щербініній і М.М.Кучку зайняти впевнену позицію з питання про роль іноземного капіталу в розвитку вітчизняної індустрії, що довгий час дискутувалося у науковій літературі. Автори зробили аргументований висновок щодо прогресивного впливу іноземних інвестицій на розвиток вугільної й

металургійної промисловості Донбасу і Придніпров'я на межі XIX–XX століть. При цьому мотивацією інвесторів було прагнення досягти максимальних прибутків, що властиве ринковим відносинам (кн.5, 11).

С.В.Дубинець дослідила проблему розвитку торгівлі та формування торговельної буржуазії в регіоні, навела факти піклування підприємців різних національностей про запровадження на Донеччині традицій меценатства й опіки (кн.5, 10).

Досвід корисної діяльності земських установ у господарській, освітній, медичній сферах узагальнено в публікаціях Л.Б.Лихачової, С.В.Нестерцової, О.І.Мармазової. Вони звернули увагу на формування бюджетів органів міського самоврядування (кн.3–5, 8).

Широку нагоду вписати нові сторінки в історію краю надав радянський період. Роль Донбасу, як головної енергетичної бази країни, визначила його не лише економічне, а і стратегічне значення для більшовицького керівництва, обумовила специфічну державну політику щодо даного регіону. Зважаючи на це, історики прагнуть дослідити особливості його розвитку у 1920-ті рр. О.В.Гребеннікову-Отземко, О.Ю.Храповицьку, О.В.Соловей, В.О.Волошенко, Л.В.Кушнір, К.В.Брагу, О.К.Міхєєву, А.С.Даценка здебільшого цикавлять аспекти господарської сфери (аграрні відносини, діяльність трудармії, комнезамів, кризові явища в економіці, голод 1921–22 рр., відбудова господарства, а також трудові конфлікти, боротьба з карною злочинністю тощо) (кн.4–11). Вони простежують складний процес відродження Донбасу на шляхах непу.

Розробку соціально-економічної тематики у період 1930-х рр. продовжили В.Є.Мусієнко (кн.8) й О.В.Струченков (кн.11–12). Залучення нових архівних матеріалів та методологічних підходів дозволило цим історикам переосмислити концепції радянської історіографії, дійти висновків про трагічні наслідки примусової колективізації у краї, зневажливе ставлення влади до інженерно-технічних кадрів.

На сторінках видання побачили світ праці з тематики, яка довгі часи залишалася прогалиною в історіографії. Ухвалення рішення Верховної Ради і Кабінету Міністрів України про підготовку серії книг «Реабілітовані історією», відкриття для дослідників архівних фондів управління держбезпеки визначило формування нового наукового напрямку «Політичні репресії в Україні часів тоталітаризму». У збірках, що розглядаються, його започаткували В.Ф.Бурносков, В.М.Нікольський, З.Г.Лихолобова й І.В.Богінська. Вони дослідили на регіональному рівні питання щодо причин, масштабів, особливостей репресій, розглянули статистичні показники наслідків терору для різних соціальних та національних груп населення, простежили долі окремих громадян – жертв сталінізму (кн.6–12).

Щоправда, в окремих публікаціях спостерігаються суперечності у статистичних показниках, якими оперують автори. Вважаємо, що настав час для уточнення вимірів масових репресій, перш за все визначення кількості їх жертв.

О.І.Задніпровський, В.М.Нікольський, Л.Б.Лихачова, Н.Н.Ігнатова, З.Г.Лихолобова, І.Ю.Хюреніна і Н.Ю.Белікова звернулися до проблем історії православ'я, інших релігійних напрямків, духовної освіти, взаємин влади й церкви (кн.4–11). Вбачається доцільним далі поглиблення вивчення соціально-психологічних аспектів теми (зокрема ставлення населення до релігії).

Тему урбанізації, пов'язаної з індустріальним розвитком Донбасу, порушили З.Г.Лихолобова і В.М.Коваленко, виявивши її понадшвидкі темпи, а звідси поверховий та формальний характер (кн.3). З.Г.Лихолобова, поглиблюючи вивчення проблеми, в наступній статті охарактеризувала особливості менталітету городян довоєнних часів (кн.12).

Не згасає інтерес дослідників і до історії Великої Вітчизняної війни. Питанням евакуації підприємств, становища військовополонених, відновлення зруйнованого військовою господарства присвячено статті І.Єсипа, Е.Кравченка, П.В.Доброва, А.К.Шевченка, С.Ю.Бабенко (кн.3–5).

Цікавим вбачається досвід редколегії щодо організації наукової дискусії на тему «Донбас у часи фашистської окупації». Доктор історії Т.Пентер (ФРН), стаття якої відкриває останню, запропонувала новий концептуальний підхід до питання щодо використання окупантів праці населення на шахтах басейну. На її думку, «робота на ворога на окупованій території не була, насправді, свідомим зрадництвом чи колабораціонізмом, а, навпаки, може вважатися такою самою примусовою працею, якою дослідники вважають труд оstarбайтерів» (кн.11). Цей погляд Т.Пентер підтримали донецькі історики, що вступили у дискусію. Я.С.Тарнавський вважає, що праця населення на окупованій території, дійсно, бу-

ла примусовою (введення загальної трудової повинності, вжиття репресивних заходів). Різновидом примусової була вимушена праця, спрямована на прагнення вижити. Не погодилися учасники дискусії з думкою Т.Пентер про те, що в очах місцевого населення окупаційний режим майже не відрізнявся від режиму примусової праці 1930-х рр. у СРСР.

Більш детально цю проблему щодо населення окупованих територій України розглянуто у статті В.О.Шайкан, яка вважає, що експлуатація робочої сили на промислових підприємствах, котрі окупантам вдалося відновити, мала на меті обслуговування вермахту й рейху. Наявність економічного колабораціонізму на окупованій території України не викликає в дослідників сумнівів. З боку місцевого населення його причини були різними: примус, прагнення вижити, а також свідоме зрадництво. І.С.Тарнавський на підставі статистичних підрахунків довів, що величезні розміри реквізицій, поборів, податків, штрафів щодо місцевого населення фактично були складовою частиною політики геноциду, впроваджуваної окупантами (кн.12).

Помітне місце серед публікацій, присвячених повоєнній історії, посідають матеріали з проблем розвитку провідної у господарстві регіону вугільної промисловості, від яких більшість дослідників відвернулися, зважаючи на безперспективність цієї галузі.

Концептуальним питанням розробки даної теми присвячено статті З.Г.Лихолобової та В.М.Василенко (кн.8), в яких обґрунтоване положення про те, що в Україні вугілля – не лише єдиний реальний, а й перспективний і надійний енергоресурс, від якого значною мірою залежить економічна безпека держави. З.Г.Лихолобова запропонувала досить переконливу періодизацію історії вугільного Донбасу у другій половині ХХ ст., дійшла висновку про початок із середини 70-х рр. кризи падіння виробництва (за всіма економічними показниками), виявила її причини. В.М.Василенко, враховуючи тяжку історичну спадщину, все ж вважає головною причиною загострення кризового стану галузі в 90-х рр. стратегічні прорахунки відносно ролі вугілля у паливному балансі країни та інвестиційних процесах. До теми масових шахтарських страйків, як небаченого в радянській історії явища, першим звернувся В.Ф.Бурносов. Він вказав не лише на соціально-економічні, а й на ідейно-психологічні причини зростання робітничого руху (кн.3). В.М.Докашенко, розвиваючи цю тему, зазначив, що із самого початку (1989 р.) страйки гірників мали не лише економічний, а і політичний характер. Шахтарі поставили на порядок денний питання, вирішення яких вимагало політичної перебудови суспільства. С.В.Кузьміна виступила з низкою статей про особливості страйкового руху 90-х рр. (кн.5–12).

Стану інших галузей промисловості в 1950–80-і рр. присвячено статті А.О.Саржана, який довів, що у другій половині 80-х рр. в усій промисловості настала глибока криза: знизилася продуктивність праці, різко впали обсяги випуску продукції, погіршилася її якість (кн.8–12). Позитивним явищем є звертання дослідників до зарубіжного досвіду. Зокрема такою є публікація статті Н.Шевченко про розвиток вугільної промисловості у Рурському басейні (ФРН) (кн.10). Бажано продовжити цей тематичний напрямок, провести порівняння зі станом справ в аналогічних регіонах Російської Федерації, інших країн.

Не залишалися поза увагою збірки проблеми політичної сфери. Т.В.Болбат присвятила низку статей питанням діяльності громадських організацій Донбасу у другій половині 80-х – першій половині 90-х рр. (кн.8, 10, 11).

Несприятливі демографічні показники в регіоні, природно, привернули увагу дослідників до цих проблем. У статті Р.Д.Ляха й Л.М.Добробог «Вплив екологічних змін на демографічні процеси в краї» йдеться про катастрофічне погіршення стану здоров'я мешканців Донбасу в умовах, коли природного приросту населення не було, а показники смертності з кожним роком зростали. Наслідком складних екологічних умов стало збільшення кількості захворювань системи кровообігу та злоякісних новоутворень (кн.4). Окрім цих, існують й інші причини демографічної кризи на Донеччині, що їх розглянула Г.Панчук: припинення механічного притоку населення, «постаріння» регіону, здрібнення сімей, відлив трудових ресурсів внаслідок безробіття тощо (кн.5).

Автори «Нових сторінок історії Донбасу» віддають належне вивченню проблем розвитку культури, освіти, науки регіону. Проблеми підготовки кадрів для вугільної промисловості, освітніх установ, у тому числі національних шкіл у 20–30 рр., ліквідації неписьменності, боротьби з безпритульністю, формування соціального складу студентства, розвитку науково-технічного потенціалу і вищої школи в Донбасі розглянуто у статтях О.Ю.Храповицької, І.І.Мартинчук, І.В.Богінської, В.В.Липинського, О.О.Герасименко, А.О.Саржана, О.В.Стяжкіної (кн.5, 6,7,8,10). Привертають увагу розвідки дослідників

І.Ю.Хюреніної, Т.Л. Нагорняк (кн.5) й Ю.В.Стуканової (кн.12) щодо впливу культурних процесів на формування тоталітарної свідомості пересічних громадян, розвитку художньої літератури у краї в умовах зародження практики «соціального замовлення» та в період «відлиги». Проїнятимі не тільки дослідницьким, а й людським інтересом відзначаються статті О.Б.Пенькової щодо аналізу процесів збереження, консервації та відродження професійної, традиційної, державної й сімейної обрядовості у Донбасі в другій половині XX ст. (кн.9, 10). У межах культурологічного дискурсу дослідницею М.С.Герасимовою плідно та цікаво розглянуто проблеми історії повсякденного буття регіону в перші післявоєнні роки (кн.12). Заслугує на схвалення широке коло джерел, що його аналізує авторка. Розширення останніх за рахунок творів художньої літератури, матеріалів усної історії пішло на користь і аналітичній частині, й посиленням статті. Проблеми сучасної освіти, як у контексті розбудови мереж навчальних закладів, так і щодо появи нових її форм, у тому числі духовної, стали предметом дослідження Л.Б.Лихачової, Н.О.Ігнатової (кн.9) та Н.О.Капустникової (кн.10).

Цілком зрозумілим є науковий інтерес авторів «Нових сторінок» до національних аспектів історії регіону. Поліетнічність і багатокультурність Донбасу – краю, де мешкає близько ста етносів, дає всі підстави ретельно відпрацьовувати матеріальні, документальні, фольклорні пам'ятки для аналізу розвитку традицій, культури всіх меншин регіону. Зміни у національному складі населення Донецького басейну протягом 1920–30-х рр., аналіз етнічних процесів у краї стали предметом вивчення О.В.Обидьової (кн. 6, 7). Дуже цікавою й ґрунтовною є розвідка дослідника О.В.Белікова щодо історії циганського населення регіону (кн.6). Аналітичне повідомлення В.В.Гончарова, присвячене проблемам єврейської общини Донбасу (кн.8), стало початком цілого напрямку регіональної іудаїки. Слід зазначити, що певним недоліком з досліджень національної тематики, репрезентованих авторами «Нових сторінок», є їх дещо штучна «виключеність» із загальноукраїнського контексту. Національна проблематика в історичній ретроспективі потребує більш широкого порівняльного розгляду.

Аналіз наукових статей «Нових сторінок історії Донбасу» дає змогу констатувати, що серед учених регіону поступово формується школа новітніх та дуже перспективних ґендерних досліджень. «Першою ластівкою» цього напрямку став цикл розвідок І.М.Єсіпа, присвячених трудовому подвигу жінок Донбасу у воєнні й перші повоєнні роки (кн.3, 4, 5, 6). Аналогічну проблему було продовжено Л.В.Кушнір, яка зосередилася на жіночому русі регіону в 20-ті рр. (кн.10, 12). Власне, ґендерної проблематики тема набула у статтях О.В.Стяжкіної, які об'єднані аналізом жіночого і чоловічого начал в українській культурі другої половини XX ст. (кн.7, 8).

Порівняно з іншими темами та проблемами дещо фрагментарно репрезентовано спектр розвідок, присвячених проблемам міжнародного співробітництва регіону, історичного розгляду міждержавних зв'язків у різних галузях суспільного життя. Найбільш системним у цьому контексті видається аналіз можливостей регіональної інтеграції в НАТО й ЄС, що їх розглянуто у статтях І.Я.Тодорова (кн.8, 9, 10) і розвідках Ю.Т.Темирова й О.В.Крапивіна, представлених у тематичній рубриці «Україна та Європа: погляд з Донбасу» (кн.8).

Реалізацією новітніх підходів щодо вивчення історії України можна назвати створення нової рубрики «Живі голоси історії» в дванадцятій, підготовленій до друку у 2005 р. книзі «Нових сторінок». Започаткована редколегією збірки під керівництвом проф. З.Г.Лихолобової рубрика відкриває нові можливості щодо аналізу приватного, особистісного досвіду пересічних громадян, у тому числі й того, який не збігався, а іноді заперечував усталені погляди істориків на реалізацію життєписів мешканців Донбасу та України. Рубрика «Живі голоси історії» містить вступну статтю О.В.Стяжкіної, в якій пояснюються терміни, проблематика і можливі концептуальні підходи щодо аналізу й впровадження в науковий обіг документів особистісного характеру, спогади Ю.Г.Біловолова про батька, несправедливо заарештованого в роки «великого терору», статтю К.В.Заблоцької, яка репрезентує аналіз щоденників письменника В.Гроссмана, розвідку священника о. Олександра Панасенка щодо пошуків аргументів на користь підтвердження усної фольклорної історії про «царське золото», яке затонуло у р. Бахмут, та ін.

Звертаючись до проблем джерелознавства, автори видання аналізують нові, ще не введені до наукового обігу джерела – матеріали усної історії для вивчення ролі жінки в культурі повсякденності (О.В.Стяжкіна, кн.8), робітничий фольклор про шахтарську

працю (К.В.Заблоцька, кн.11), дані соціологічних досліджень у Донбасі й Галичині про настрої населення щодо євроатлантичного вибору України (Ю.Т.Темиров, І.Я.Тодоров, О.В.Крапивін, кн.8).

Історіографічні узагальнення виявляють ступінь наукового вивчення проблем історії регіону, можливі напрямки подальших пошуків (О.О.Шкрибитько – «Господарська діяльність Святогорського монастиря в XVI–XVII ст. (кн.8), Н.Н.Ігнатова «Репресії радянської держави православної церкви в 1920–30-і рр.», О.В.Щербініної «Роль іноземних капіталів у промисловості Донбасу на межі XIX–XX ст.» (кн.11) та ін.).

Увага привертається й до зарубіжної історіографії. О.М.Данилін у статті «Проблеми старопромышленных регионов в зарубежной литературе» (кн.10) проаналізував праці німецьких, англійських, американських авторів та дійшов висновку про те, що Донбас, як і багато інших СІР на попередніх етапах, досяг ідеальної адаптації до нарощування видобутку вугілля для розширення виробництва металу й подальшого розвитку гірничого машинобудування. В умовах трансформації від директивної до ринкової економіки попередній історичний здобуток стає екологічно небезпечним ресурсом. Вихід автор вбачає у пошуках альтернативних шляхів розвитку басейну.

Окремою рубрикою в книгах «Нових сторінок історії Донбасу» представлено критику. Цікавою і слушною є рецензія на історико-меморіальний серіал «Книга пам'яті України», підготовлена П.В.Добровим та І.М.Гридіною (кн.8). Інформаційно навантаженою є критика О.В.Крапивіна щодо наукових пошуків у дисертаційних дослідженнях молодих донецьких учених (кн.6, 7). Плідною з точки зору міжвузівських зв'язків є рецензія Р.І.Шияна на часопис «Південна Україна XVIII–XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України», що його видає історичний факультет Запорізького державного університету (кн.6). Репрезентативною та ґрунтовною є критика М.Є.Безпалова на монографію О.В.Стяжкіної «Жінки в історії української культури другої половини XX століття» (кн.10). Однак у цілому рецензій у розглядуваних збірках мало б бути більше, особливо з огляду на захист численних докторських дисертацій, який відбувається на спеціалізованій вченій раді Донецького національного університету. Можна б було запровадити практику першочергового рецензування монографій докторантів і пошукачів докторського ступеня в поточних книгах збірника.

Підсумовуючи, можна констатувати, що зростання наукового та дослідницького рівня статей, розміщених у книгах 3–12 «Нових сторінок історії Донбасу», впровадження новітніх методологій дослідження, розширення та поглиблення проблематики розвідок, кола аналізованих джерел, створення основи для дискусій є свідченням плідної, багатомірної, ретельної праці всього колективу редколегії – професорів М.Є.Безпалова, П.В.Доброва, Г.П.Єрхова, М.П.Парінова, В.О.Пірка, О.В.Стяжкіної й передусім фундатора часопису, його головного редактора, професора З.Г.Лихолобової.

«Нові сторінки історії Донбасу» – це часопис, який розвивається та освоює як модернові, так і класичні теми й сюжети досліджень, зосереджуючи увагу читача на ґрунтовних аналітичних матеріалах з невивчених або маловивчених питань минулого регіону. Статті, повідомлення, матеріали «Нових сторінок історії Донбасу», розміщені в книгах 3–12, можуть стати в нагоді для науковців, викладачів вищих та середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, а також для широкого кола читачів, людей, які цікавляться минулим і сьогоденням Донбасу й загалом України.